

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: 19 p. 215-220, Spring 2022

Zeki Velidî Togan'ın 1928-1932 Yılları Arasında Yayınlanan Bazı Makaleleri Üzerine İncelemeler*

Studies on Some of Zeki Velidi Togan's Articles Published Between 1928-1932

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1035273>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
10.12.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
14.03.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
29.03.2022

Asya Studies

Dr. Zeynep Akarslan
Marmara Üniversitesi,
zynpakarslann@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-3134-2332>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Tarihçi, Türkolog ve siyaset adamı olan Zeki Velidî Togan, eğitilmiş bir aileden gelmektedir. Fikirleriyle Türk Dünyasının önemli bir kesimine etki eden Togan, Rusya'nın birbiri ardına ihtilal dalgalarıyla boğuştuğu XX. yüzyılın başında siyasi sahnede önemli bir rol sahibi idi. Velidî, bir dönem Ufa Müslümanlarının Rus Devlet Dumasındaki temsilcisi görevini yürüttü. Bu sırada patlak veren Bolşevik Devrimi sırasında doğduğu topraklar olan Başkurdistan'ın bağımsızlık mücadelesindeki lider isimlerden biri olan Togan, Başkurt Özerk hükümetinin önce harp bakanı sonrasında ise hükümet başkanı oldu. Başkurt hareketinin istenen sonuca ulaşmaması üzerine Türkistan topraklarına geçerek Basmacı hareketine dâhil olan Togan, Türkistan Millî Birliği'nin başına getirildi. Ancak Bolşeviklerin güçlerini toplayarak her türlü bağımsızlık hareketine karşı başarı kazandığı bu dönemde Türkistan'dan ayrılarak İran'a gitti. Togan'ın hayatının bundan sonraki evresi Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından Türkiye'ye davet edileceği döneme kadar sürekli yer değiştirmeye geçti. İran'dan Afganistan'a ardından Türkiye'ye buradan da Avrupa'ya geçen Togan, bu dönemde ilmi araştırmalarına hız kesmeden devam etti. 1925 yılında resmî davetle Türkiye'ye gelen Togan, aynı yıl Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldu. 1927 yılında ise İstanbul Darülfünunu tarih kürsüsünde göreve başladı. Togan, 1915 yılında St. Petersburg'da bulunduğu sırada tanıştığı ve kendisini askere gitmekten kurtaran Rus şarkiyatçı Barthold'un Türkiye'ye getirilmesinde önemli rol oynadı ve onun İstanbul'da gerçekleştirdiği konferanslarda tercümanlığını yaptı. 1930 yılında hazırlanan Türk Tarih Kitabı'na getirdiği eleştirilerden dolayı Türkiye'yi terk eden Togan Viyana'ya gitti. Belirli bir süre Almanya üniversitelerinde çalışan Togan, sonrasında Türkiye'ye dönmüş ve siyasi kimliğinden dolayı bir dönem hüküm giymiştir. Hayatta kaldığı süre boyunca siyasi kimliği ile ilim adamı kimliğini bir arada yürütmek zorunda kalan Togan, sayısız eser kaleme almıştır. Gittiği her ülkede gerçekleştirdiği kütüphane çalışmaları sırasında birçok önemli eserin gün yüzüne çıkmasına katkı sağlayan Togan, Türk tarihi açısından önemli birçok eser hazırlamıştır. Bu eserlerden Tarihte Usul metodolojik açıdan, Umumi Türk Tarihine Giriş Türk tarihini İslamiyet öncesi ve sonrasında derinlemesine ele alması açısından, Bugünkü Türkli Türkistan ve Yakın Tarihi ise Türkistan tarihi hakkındaki en önemli kaynak eser olması açısından günümüzde hâlâ başucu kitabı olarak kullanılmaktadır. Zeki Velidî Togan'ın birbiri ardına gerçekleştirdiği tüm seyahatlerinde yanında Abdülkadir İnan bulunmaktaydı. Togan, Türkiye'de bulunduğu dönemde Abdülkadir İnan ile birlikte Yeni Türkistan dergisini çıkarmış ve burada birçok makale yayınlamıştır. Togan'ın 1928-1932 yılları arasında kaleme aldığı sayısız yazısı olmakla birlikte bu çalışmada; Türkistan Mecmuası, Yeni Türkistan ve Atsız Mecma dergilerinde yayınlanan yazılarının örneklerine yer verilmiştir. Çalışmada bahsi geçen makaleler Osmanlı Türkçesinden transkript edilmiş, kronolojik olarak sıralanmış ve Togan'ın 1928-1932 yılları arasındaki fikri dünyası bu yazılar üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zeki Velidî Togan, Türk tarihi, Türkistan Mecmuası, Yeni Türkistan, Atsız Mecma

Abstract

Zeki Velidî Togan, a historian, Turkologist and political man, comes from an educated family. Togan, who influenced a significant part of the Turkish world with his ideas, played an important role on the political stage at the beginning of the XX century, when Russia was grappling with successive waves of revolution. Velidî once served as the representative of Ufa Muslims in the Russian State Duma. Togan, one of the leaders in the struggle for independence of Bashkortadistan, the land of his birth during the Bolshevik Revolution that erupted at the time, became the war minister of the Bashkirt Autonomous government and then the head of the government. After the nod movement failed to reach the desired result, Togan, who moved to the territory of Turkistan and joined the Basmacı movement, was appointed as the head of the National Union of Turkistan. However, he left Turkistan and went to Iran during this period when the Bolsheviks gathered their strength and succeeded against any independence movement. The next phase of Togan's life was spent constantly relocating until the period when Hamdullah Suphi Tanrıöver invited him to Turkey. Togan moved from Iran to Afghanistan and then to Turkey and then to Europe, and continued his scientific research without slowing down during this period. Togan came to Turkey in 1925 with an official invitation and became a citizen of the Republic of Turkey in the same year. In 1927, he took the İstanbul Darülfünun to the historical professorial chair. Togan played an important role in bringing Barthold, a Russian songwriter whom he met in St. Petersburg in 1915 who saved him from enlisting, to Turkey and was his interpreter at conferences in İstanbul. Togan left Turkey for criticism of the Turkish History Book prepared in 1930 and went to Vienna. Togan worked at the German universities for a period and later returned to Turkey and was convicted of his political identity. Togan, who had to carry out his political identity and his scholarly identity together during his lifetime, has written numerous works. Togan, who contributed to the unearthing of many important works during the library studies he carried out in every country he went to, has prepared many works that are important for Turkish history. From a Tarihte Usul methodological point of view in history, Umumi Türk Tarihine Giriş is still used as a bedside book in terms of its in-depth handling of Turkish history before and after Islam, while Bugünkü Türkli Türkistan ve Yakın Tarihi are the most important source works about the history of Turkistan. Zeki Velidî Togan had Abdülkadir İnan with him on all his successive trips. During his time in Turkey, Togan published Yeni Türkistan magazine with Abdülkadir İnan and published many articles there. Togan has written numerous articles between 1928 and 1932, but this study includes examples of his writings published in Türkistan Mecmuası, Yeni Türkistan and Atsız Mecma. The articles mentioned in the study were transcribed from Ottoman Turkish, listed chronologically, and Togan's intellectual world between the years 1928-1932 was tried to be revealed through these articles.

Keywords: Zeki Velidî Togan, Turkish History, Türkistan Mecmuası, Yeni Türkistan, Atsız Mecma

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Akarslan, Z. (2022). Zeki Velidî Togan'ın 1928-1932 Yılları Arasında Yayınlanan Bazı Makaleleri Üzerine İncelemeler. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(19), 215-220.

GİRİŞ

1890 yılında Başkurdistan'da doğan Ahmed Zeki Velidî, eğitimine küçük yaşta babasının medresesinde başladı. Eğitilmiş bir aileden gelen Togan, Arapçayı babasından Farsçayı ise annesinden öğrendi. Zeki Velidî ilim içinde geçen bu yılları sırasında tarih merakı kazanmaya başladı. Zeki Velidî'nin fikri oluşumundaki önemli isimlerden biri dayısı Habib Neccar'dır. Kazan'daki eğitim yıllarını oldukça serbest bir ortamda geçiren Neccar, açık fikirli idi. Togan'da medrese eğitiminin dayısının yanında aldığı ve onun fikirlerinden etkilendi. (Kanlıdere, 2017: 26). Bulduğu coğrafyanın eğitiminin artık kendisine yetmediğini düşünen Togan, ailesinin yanından ayrılarak Kazan'a gitti. Kazan, Togan'ın yaşadığı dönemde medreseleri ile ilmin başlıca merkezlerinden biriydi. Burada ders aldığı hocasının aracılığıyla Nikolay Aşmarin ve Nikolay Katanov ile tanışan Togan, böylece Rus müsteşrikleri arasına girdi. 1912 yılında Kazan'da yayınladığı *Türk ve Tatar Tarihi* adlı eser ise onun daha geniş çevrelerce tanınmasını sağladı. Rusya'da patlak veren 1917 ihtilali sırasında siyasi olarak duracağı yeri seçen Togan, Türk yurtlarının bağımsızlıklarını kazanması için mücadele etti. Millî Başkurt Hükümetinin kurulmasına öncülük eden Togan, Bolşeviklerin yeniden güç kazanmasının ardından İran, Afganistan, Türkiye ve Avrupa arasında birçok uzun yolculuk gerçekleştirdi. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in davetiyle Türkiye'ye gelen Togan, bu dönemde daha öncesinde bulunduğu ülkelerin kütüphanelerinde çalıştığı sırada bünyesine dâhil ettiği önemli eserlerin tercümelerini gerçekleştirdi. Togan, ünlü Rus şarkiyatçı Barthold'un Türkiye'ye gelmesinde rol oynadı. Türk Tarih Kongresi'ndeki sert çıkışlarından dolayı bir dönem Türkiye'den ayrılan, siyasi görüşleri sebebiyle hüküm giyen ancak ömrünü ilme adayan Togan'ın Türk tarihine kazandırdığı eserler günümüzde de önemini korumaktadır. (Togan, 1999a; Baykara, 1989a; Baykara, 2012b: 209-210). Bu çalışmada Zeki Velidî Togan'ın 1928-1932 yılları arasında yayınlanan Osmanlı makaleleri transkript edilerek incelenmiştir.

ZEKİ VELİDİ TOGAN'IN YAZILARI

Türk tarihinin önemli simalarından olan Zeki Velidî, günümüzde de ilk günkü gibi önemini koruyan *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Umumi Türk Tarihine Giriş, Tarihte Usul, Hâtralar* başta olmak üzere birçok önemli eser kaleme almıştır. Bu çalışmada ise Zeki Velidî'nin 1928-1932 yılları arasında kaleme aldığı Osmanlıca makaleler ele alınmıştır. Togan, bu makalelerinde o dönemde Türkistan'ın içinde bulunduğu durumdan Azerbaycan'ın tarihi coğrafyasına kadar birçok mühim konuyu ele almıştır. Bu makalelerden ilki Zeki Velidî'nin, 1928 yılında kaleme aldığı "Oğuzların Hristiyanlığı Meselesine Ait" (Togan, 1928b: 61-68) makalesidir.¹ Bu makale, Rus şarkiyatçı Wilhelm Barthold tarafından neşredilen "Orta Asya'da Hristiyanlık" makalesine karşı yazılmıştır. Togan, ilgili makalesinde Selçuk Bey'in bazı oğullarının adının Mikail, Yunus ve Davud olmasını temel almış olan Barthold'un Oğuzların Hristiyan olduğu fikrine karşı Oğuzların Müslümanlığı konusunda, İbn Fadlan tarafından kaleme alınan *Seyahatname*'yi (Şeşen, 1975) delil göstermiştir. Özellikle Mikail isminin Müslümanlar arasındaki yaygın kullanıma dikkat çeken Togan, bu konu hakkında Selçukluların kendi asırlarında yaşayan "Ahmed Mikail", "Ahmed b. Ali b. İsmail Mikail" ve "Ali Mikail" isimlerini örnek vermektedir.

Togan, bu makalesinde coğrafyacı Zekeriyâ b. Muhammed Kazvîni² tarafından yazılan *Âsarü'l-Bilâd* adlı eseri de eleştirmektedir. Togan, Kazvîni'nin eserinde Oğuzlar arasında Hristiyanlıkla ilgili İsa'ya atfedilen bir taşın bulunduğunu iddia etmesine ise şiddetle karşı çıkmaktadır. Kazvîni'nin bu iddialarını birçok yerde tekrar etmesi üzerine Togan, bu bilgilerin El Birûni'nin *El Âsarü'l-Bakiye* adlı eserinden alındığını bu eserde ise Kazvîni'nin iddia ettiklerinin bulunmadığını, bu bilgilerin ya sonradan eklendiği ya da yazım hatası olduğu seçenekleri üzerinde durmaktadır. Barthold'un hatası ise Kazvîni'yi kaynak olarak kullanmasıdır. Çünkü Togan, Kazvîni'ni tarafından kaynak gösterilen *El Âsarü'l-Bakiye* adlı eserin İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshalarını taramış ancak Oğuzların Hristiyan olduklarına dair bir bilgiye rastlamamıştır. Togan'a göre Barthold'un hatası Kazvîni'nin kaynak gösterdiği eseri kontrol etmemesidir.

Togan, makalesinin bundan sonraki kısmında Kazvîni'nin eserindeki diğer hatalara dikkat çekmektedir. Buna göre Kazvîni, Horasan Oğuzlarını Hristiyan saymakta, Selçukluları ise bambaşka bir kavim olarak nitelendirerek iki milleti birbirine düşman olarak anlatmaktaydı. Togan, bu durumu

¹İlgili makale Serkan Acar tarafından transkript edilip yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Z. Velidî Togan, "Oğuzların Hristiyanlığı Meselesine Ait", trans. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII/2, (Aralık 2012), s. 527-539.

² Ünlü coğrafyacı Zekeriyâ b. Muhammed Kazvîni'nin öğrenim hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmasa da Batılılar tarafından Arapların Plinius'u olarak anılmaktadır. Kazvîni'ni eserlerinde kendi gözlemlerinden çok Helenistik çağın bilgileri ile gezgin ve tüccarların gözlemlerine yer vermiştir. (İzgi, 2002: 60).

tamamen “yalan” olarak belirterek Oğuzların malum dönemde birçok kimse tarafından eserlerinde anlatıldığını ve hiç kimsenin onlardan Hristiyan veya gayrimüslim olarak bahsetmediğine dikkat çekmektedir. Aksine bu dönemde yazılan eserlerde Oğuzların Horasan'a gelişi “Müslüman Müslüman'a bu kadar zulüm yapar mı?” şeklinde ifade edilmiştir. Zeki Velidî makalesinin geri kalan kısmında Kazvîni'den iki asır önce Kaşgarlı Mahmut'un yaşadığı devirde de Oğuzların tamamen Müslüman olduklarını söylemektedir.

İbn Fadlan³'ın risalesinin ortaya çıkması ise Kazvîni tarafından ortaya atılan bu yanlış bilgilerin düzeltilmesi açısından önemlidir. İbn Fadlan'ın risalesi İdil Havzası'nın Ural vilayetleri tarafında yaşayan Oğuzların gelenek ve göreneklere hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu sayede Oğuzların, Hristiyanlıkla bir bağının olmadığı anlaşılırken Togan'ın uzun yıllar dostluk kurmuş olduğu Barthold'u eleştirmesine de şahit olunmaktadır.

Zeki Velidî, 1928 yılında yayınlanan bir diğer makalesi olan “Kert mi Kürt mü?” (Togan, 1928c: 393-396) adlı makalesinde ise etimolojik hatalar üzerinde durmaktadır. Kert Hanedanlığı, 13. ve 14.yüzyıllarda Herat'ta hüküm sürmüştür (Sıddıqui, 2002: 297). Togan, bu makalesinde Cengiz'in Afganistan'ı fethettiği senelerden Timur'a kadar Herat ve Gur taraflarını yöneten sülalenin adının çeşitli şekillerde anılmakta olduğundan bahsetmektedir. Bu isim, Avrupa âlimlerinin birçoklarınınca Kert olarak okunurken Togan ile çağdaş yaşayan son dönem müsteşrikleri tarafından ise Kurt şeklinde okunmaktaydı. Bu konudaki en büyük örnek ise Barthold'dur. Barthold bütün eserlerinde Kurt yazımını kullanmaktaydı. İslam âlimleri ise Kurt kavminin ismini daima “dal” harfi ile bu sülalenin ismini ise “te” harfi ile yazmaktadır. Togan ise konuyu etimolojik olarak ele alarak bu sülalenin, adının yanlış okunmasından kaynaklanan hatadan dolayı farklı bir kavme mensup bir familyaya addedildiğini söylemekte, konuyla ilgili hatayı düzeltmekte ve sülalenin adı için Kert yazılışının doğru kabul edileceğini ifade etmektedir. Togan'da hanedanın isminin yazılış şekli ile ilgili olarak Barthold ile değil Avrupa âlimleri ile aynı noktada durmaktadır. Bu durum Togan'ın Oğuzların Hristiyanlığı meselesiyle ilgili olarak yazmış olduğu makalesinden başka dostu Barthold ile ayrıldığı bir diğer konu olması bakımından önemlidir.

Togan'ın Soklu Kayoğlu mahlası ile yazdığı “Rus Muhâceret Siyâsetinin Yeni Devresi Muvâcehesinde Türkistanlıların Vazifesi” (Togan, 1928d: 1-7) adlı makalesi ise Bolşevik muhacereti ile Çarlık hükümeti muhaceretini karşılaştırması bakımından önemlidir. Togan'a göre Bolşeviklerin göç siyaseti Çarlık hükümetinin gerçekleştirdiği göç siyasetinden çok daha şiddetlidir. Bu iki siyasetin arasındaki en büyük fark ise Bolşeviklerin muhacirleri Türkistan şehirlerine yerleştirmesidir. Zeki Velidî'ye göre Rusların Türkistan şehirlerine yerleştirilmesi bölgenin Ruslaştırma politikasını sürekli ve kolay hâle getirmişti. Rusların şehirlerde fazlaca yer kaplaması üzerine yeni gelen muhacirler için köyler kurulmuştur. Çar hükümetinin devrilmesinden sonra bölgeye gelen Bolşeviklerin göçmen politikası, Türkistan halkını Çarlık hükümeti döneminde izlenen politikalarından çok daha zor durumda bırakmıştır. Togan bu makalesinde, Bolşeviklerin göç politikasının Türkistan'ın geleceğine yönelik tehlikesinden bahsetmektedir. Rus nüfusu bölgede hızla artarken Türkistanlı nüfusun hızla azalması günümüze dek sürecek sorunların temeliydi. Togan'a göre Bolşeviklerin göç politikasından doğabilecek sorunların ortadan kaldırılması; Türkistan'ın bağımsızlığını kazanmasına, yerli nüfusun artırılmasına, yerli halkın birbirine yardım ederek fakirliğin ortadan kaldırılmasına ve yerli halkın üretmesine bağlıydı. Nitekim, Türkistan'da Sovyet döneminde ortaya çıkan Basmacılık Hareketi ile muhaceret siyaseti arasında doğrudan bağlantı kurulabilir. Rusya'nın Türkistan coğrafyasındaki şehirlere Rus nüfusu yerleştirmesi akabinde bölgeye göç ettirilen Ruslar için yeni şehirler kurulması, başta pamuk olmak üzere bu coğrafyanın doğal zenginliklerinin Rusya tarafından kullanılmaya devam edilmesi Çarlık Rusya politikalarının bir uzantısı olarak tarihteki yerini almıştır. Bu durum zaman içinde bölgede artan Rus nüfusunun, Rus hakimiyetinin ve günümüze dek süren olayların uzantısı olarak yorumlanabilir.

“Türkistan'da Askerlik Meselesi” (Togan, 1928e: 1-7) adlı makalesinde Togan, milli askeri ya da askerliği olmadığı sürece Türkistan'ın devlet olamayacağını vurgulamaktadır. Çarlık Rusya'nın 1916 yılına dek Türkistan'dan asker almaması Türkistan'ın yerli halkı tarafından Rus Çarı'nın kendilerine bahsettiği bir iyilik olarak görülmekteydi. Togan ise askerliği o ülkede kim iktidar bulunursa bulunsun onların askerlik nizamnamesine göre öğrenilebileceği üzerinde durmaktadır. Bunun önemi ise Rusya'da meydana gelen devrimden sonra ortaya çıkmıştı. Rusların, devrimle beraber kendini gösteren açlık ve yokluk üzerine Türkistan topraklarına yönelmesi yerli halkı kendini korumaya yöneltmişti. Ancak silahlanma ve askerlik konusunda Rusya'dan oldukça geri kalmış olan Türkistan için bu savunma yetersiz

³ İbn Fadlan'ın bu seyahatnamesi Zeki Velidî Togan'ın Arapça metne eklediği ayrıntılı bilgiler ve yorumlarla Doğu Avrupa tarihinin ve kültürünün öğrenilmesi konusunda önemli bir yere sahiptir. (Aliev, 1999: 477-479).

kalmış, devamında ise Basmacı Hareketi ortaya çıkmıştır. Bu sırada Ruslar da Türkistan halkı için bu coğrafyada açılan bütün harbiye mekteplerini kapatarak yerine Lenin harp okullarını açmış ancak bu okullara yerli halktan çok az kişi kabul etmiştir. Togan, makalesinde Türkistan'da var olan askeri fırkaların Rus alaylarına ilhak edilmesinden de bahsetmektedir. Togan, bir milletin devlet olması için gerekli şartlara değindiği bu çalışmasında askerliği dolayısıyla orduyu ayrı tutmuş, Basmacı Hareketi'ne vurgu yaparak zor şartların ülkeleri zaman içinde nasıl değiştirebileceğine değinmiştir. Togan'ın makalenin genelinde; Bolşeviklerin göç stratejisi, harp okullarını kapatması ve yerli halka bu okullarda az yer verilmesinden bahsetmesine dayanarak Togan'ın Rusya'nın Türkistan politikalarını eleştirmekten vazgeçmediğini söyleyebiliriz. Çarlık Rusya döneminden itibaren Türkistan coğrafyasındaki yerli nüfusun askerlik meselesinden uzak tutulması ülkelerin askeri gelişimi açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu durumun ilk önemli sonucu 1917 İhtilali sırasında Kafkasya'da kurulan cumhuriyetlerin askeri olarak yetersiz olmasından dolayı 1920 yılının ortalarında bu defa Sovyet Rusya orduları tarafından işgal edilmesiyle kendini göstermiştir. Bağımsızlıklarını ilan ettikleri dönemde ilk olarak askeri yapılmaya yönelik cumhuriyetlerin bu girişimleri yeterli seviyede başarılı olamamıştır. Sovyetler Birliği'ne bağlı ülkelerin 1991 yılında yeniden bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen "yakın çevre doktrini" kapsamında yine Rusya ekseninde varlıklarını sürdürmeleri, askeri ve ekonomik bağımlılıklarını devam ettirmeleri Togan'ın haklılığını günümüz şartlarında da ortaya koymaktadır. Azerbaycan'ın 2020 yılı içinde Ermenistan ile yaşadığı sınır sorunları ve Azerbaycan'ın Türkiye'den sağladığı İHA ve SİHA destekleri, Kazakistan'ın ise Ocak 2022'den itibaren içinde bulunduğu karışık durum temelleri XX. yüzyılın başlarına kadar götürülebilecek politikaların bir sonucudur.

Togan, *Yeni Türkistan* dergisinde yayınlanan bir diğer yazısını cevap niteliğinde kaleme almıştır. Kendini koyu bir komünist olarak tanımlayan ve amacının Rusya'yı müdafaa etmek olduğunu dile getiren Kazakbay takma isimli bir kimse Zeki Velidi'ye bir mektup göndermişti. Kazakbay'ın Bolşeviklerin de hatalarının olduğunu ancak o günkü Türkiye'nin meydana gelmesinde de önemli bir etken olduğunu ifade etmesi üzerine Zeki Velidi bir cevap mektubu niteliğinde "Kazakbay'a Cevap" (Togan, 1928f: 1-8) başlıklı yazı kaleme almıştır. Togan, mektubunda Rus İnkılabı ile Bolşevizmi birbirinden ayırarak, asıl Rusya'nın o günkü varlığını Türklere borçlu olduğunu çünkü ihtilalin gerçekleşmesinde ve Bolşevik yönetimin Rusya'da yerleşebilmesinde Türklerin etkisi olduğunu dile getirmiştir. Togan'ın bu konudaki dayanağı ise Türkistan isyanıdır. Türkistan isyanı Rus prestijini kırarken, inkılabı gerekli zemini de hazırlamıştır. Ayrıca Togan, Bolşevizmin hem beynelmilel hem de Millî Rus Teşkilatı olduğunu iddia ederek bu zümrenin karışıklık ve buhrandan beslendiğini ifade etmiştir. Togan'a göre, Rusların bu denli güçlenebilmesindeki sebep ise Avrupa tarafından hor görülmesiydi.

Togan, bu yazısında "Sovyetlerin iyilikleri" (!) üzerinde de durmaktadır. Togan'a göre yeni hayatı öğretmeleri, eğitim anlayışları, kadınları topluma katmaları, Türklere yaptıkları zulümlerle Türklerin onlara karşı savaşılabileceklerini görmelerini sağlamaları ve Türklerin gizli siyasi propagandalarına bu sayede başlamaları Sovyetlerin Türklere sağladığı faydalardır. Bunun yanı sıra Togan, Rusya'nın Türkistan halkına karşı gerçekleştirdiği iyiliklerin sonunun kötülüğe vardığını da ifade etmekten çekinmemiştir. Buna göre yerli halk kıtlığa maruz kalmış, Ruslar Türklerin yaşam alanlarına yerleşmiş, millî ruhlarından arındırılmış, Ruslaştırılmış ve "ihtilal kurbansız olmaz" denilerek öldürülmüştür. Togan'a göre komünizm gittiği her yere acı götürmüştür. Togan, fikirlerini örnekler vererek savunduğu bu cevabında o dönemde ülkenin içinde bulunduğu duruma ve geleceğe yönelik sorunlara da değinmiştir.

Togan, *Yeni Türkistan* dergisinde incelediğimiz son yazısı olan "Mevlânâ Bekâî" (Togan, 1930g: 18-21) adlı makalesinde Türkistan coğrafyasında yer alan Belh şehrini ve bu coğrafyada yetişen şairlerle birlikte Türkistan'ın nadir şair ve mütefekkirlerinden olan Mevlânâ Bekâî hakkında bilgi vermiştir. Togan, Ali Şir Nevaî'nin yanında bulunan bu zat ile ilgili yazdıklarında Ali Şir Nevaî'nin de görüşlerine yer vermiştir. Mevlânâ Bekâî önemli mütefekkirlerden biri olarak anılmadan önce kötü alışkanlıkları bulunan ancakacak sonrasında tövbe eden biridir. Çalışmamızda bu yazıdan bahsetmemizin sebebi ise Zeki Velidi'nin yazılarında tanıtmış olduğu bir kişiyi herhangi bir konuda önemli görse dahi onun kötü yönlerini ortaya koymaktan çekinmemesi ve tarafsız olmasıdır.

Togan "Türk Destanlarının Tasnifi" (Togan, 1931h: 4-5) makalesinde ise destanların millî şuuru güçlendirmek için ele alınırken burada millî destanlar ile yakından ilgilenen kimselerin Fransız, Alman ya da Rus destanlarından ziyade esas olarak Eski Yunan, İran ve Türk-Kırgız destanlarına önem verdiğinin üzerinde durmaktadır. Togan'a göre bir destanın olgunlaşması için geçirmesi gereken evreler şu şekildedir: önemli olaylar, dinî meseleler, sosyal olgular ve bunların hepsinin parça parça yaşanarak bir

bütün hâline getirilmesi. Tüm bunların sonunda büyük bir medeni hareket meydana gelmelidir ki destanlar tam manasıyla oluşumunu tamamlamış olsun. Aynı zamanda Togan; Hummer, Firdevsi ve Lönnrot'u yazdıkları destanların mucidi olarak değil sadece kendilerinden önce yaşanmış olan kültür hareketinin doğurduğu isimler olarak tanımlamaktadır. Yine de destanlar yalnızca müstesna milletler üzerinde bir bütün hâline getirilmiştir. Togan, bu ayrıntılı yazısında Türk destanlarını ikinci safhada sınıflandırırken türünün en iyi örneklerini ise İran şehnemesi ve Fin Kalevalası olarak işaret etmektedir. Togan'a göre Ruslar ise ikinci devreye girmeden ortaya çıkardıkları çeşitli destan parçalarını az çok yaşatabilirken, bazı unsurlar ise destanların yaşaması için uygun ortamı kaybetmekteydiler.

Togan'ın belirtilen yıllar arasında yayınlanan bir diğer makalesi ise "Azerbaycan'ın Tarîhî Coğrafyası"dır (Togan, 1932i: 35-48). Togan bu makalesinde Azerbaycan adının hangi coğrafi kesimi temsil ettiğinden başlayarak Azerbaycan'a tarih boyunca egemen olmuş unsurlardan bahsetmiş ve bölgenin coğrafi özellikleri, şehirleri, yüksek dağları, Hazar Denizi ve Azerbaycan'ın yolları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Togan, birkaç sayıda ele aldığı bu yazı dizisinde Derbent, Abhaz, Kuba, Şamahı, Bakü, Şeki, Şamahı ve Zakatala'yı ele almıştır. Tarih boyunca birçok devletin egemenliği altında bulunan Azerbaycan, ilk bağımsızlığını 1918 yılında kısa süreli olarak yaşamıştır. 1920 yılından itibaren Sovyet Rusya'nın egemenliği altına giren Azerbaycan özellikle sınır meselelerinden dolayı günümüze dek süren birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1918-1920 yılları arasındaki bağımsızlık döneminde Karabağ, Zakatala ve Borçalı gündem olurken, 1991 sonrası dönemden günümüze kadar süren Dağlık Karabağ sorunu ise ancak 2020 yılının sonuna doğru Azerbaycan lehine gelişme göstermiştir. Togan'ın çalışmasında bahsettiği Şeki, 2016 Türk Dünyası Başkentidir.

Togan "Temür Bek'in İslâmiyet'e Bakışı" (Togan, 1932i: 7-11) adlı makalesinde ise Timur'un Şamanizm ve eski Türk-Moğol ananelerine kuvvetle bağlı olduğundan bahsetmektedir. Buna göre Timur, mezarını bile İslamiyet'ten önceki akidelere dayanarak yaptıracaktı. Timur, kendini müridi olarak gördüğü şeyhin mezarının üzerine mahiyeti ile birlikte rütbelerine göre sırasıyla gömülecekleri bir türbe yaptıracaktı. Ayrıca yapılan türbenin İslami inançlara göre inşa edilmesi Timur'un bu dünyadaki yaşantısını ahirette de devam edeceğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum Şamanizm inancının da yaygın bir geleneğidir. Togan'a göre bu durum Timur'un İslamiyet'e inandığını göstermekle birlikte Timur, İslamiyet inancını yayılmasında rol oynayan şeyh ve molları kontrol altında tutarak askerler ile yakınlık kurmalarını ve askerlerin dine teslim olmasını engellemek istemiştir. Din, Timur için ulaşmak istediği sonuçlar adına kullandığı bir araç niteliğindedir. Bu sebepten Timur, İslami inançları özellikle de Kur'an ayetlerini isteklerini gerçekleştirmek konusunda bir kanıt olarak kullanmayı tercih etmiştir. Togan, makalesinde Timur ve Çağataylıların Cengiz yasasına verdikleri önem üzerinde de durmuştur.

SONUÇ

Zeki Velidî Togan, aldığı eğitim ve bulunduğu çevreden dolayı birçok kişi ile tanışmış; birbirinden farklı pek çok çevrede bulunma fırsatı elde etmiştir. Rusya'da Nikolay Katanov, Nikolat Aşmarin ve Wilhelm Barthold ile başlayan serüveni fikri gelişiminin ilk aşamasını teşkil etmiştir. Rusya'da gerçekleşen ihtilalden sonra her milletin kendi muhtar cumhuriyeti fikri onu heyecanlandırmış, bu isteklerin bekleneni vermemesi onu derinden üzmüş ancak diğer bir taraftan ülkesi ve milleti için düşünme fırsatı bulmuştur. Bu konudaki fikirlerini kendi yazmış olduğu *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul, 1947) adlı eserinde şu şekilde dile getirmektedir:

"Rusya'nın muhtelif taraflarında dağınık yaşamakta olan Türkler için mahallî mahiyetteki küçük otonom ülkeler teşkilinin derde deva olamayacağı, Rus kalabalığı arasında kaybolup gitmekten kurtulmanın yegâne çaresi Türk'ün kalın yerlerine göç etmek olduğu aşikârdır" (Togan, 1947j: 610).

Bundan sonra kaleme aldığı eserlerinde Türk tarihi, Türkistanlı halkın içerisinde bulunduğu durum, sosyal hayat, Rusya ve Rusların Türklere karşı uyguladıkları politikalar ile bunlara karşı üretilebilecek çözümler üzerinde durmuş bu konuda birçok yazı kaleme almıştır. Bunların yanında kültürel kimliğini de ihmal etmemiş ve birçok önemli Türk şahsiyetini anlattığı yazılar kaleme almaya devam etmiştir.

Bu makalede ele alınan yazıları genel olarak değerlendirildiğinde ise Zeki Velidî'nin çok geniş bir perspektif ile konu ayrımı yapmadan ve eleştiri yapmaktan çekinmeden, bazen geçmiş bazen ise güncel konularda yazdığı, yazılarının sonunda kendi düşüncelerini ve ileriye doğru yapılabilecekleri dile getirdiği görülmektedir. Togan yazılarını genellikle kronolojik sıra içerisinde vermekte, örnekler ile zenginleştirmekte, iddialarını kaynak göstererek ispatlama gayreti içerisinde girmektedir. Togan

yazarlarında işlediği konuları detaylı ve uzun uzadıya ele almakta, birçoğuna dipnot vermekte ve gerekli gördüğü yerlere el yazısı ile özel notlar koyarak içeriği zenginleştirmektedir. Makalelerinin muhtevalarını Rus siyasetinden, Azerbaycan coğrafyasına, önemli şahsiyetlerden, destanlara kadar geniş bir yelpazede ele alabilmekte ve bu konular hakkında özenli çalışmalar ortaya koyduğu görülmektedir. Ayrıca ihtilafli konular hakkında yazı yazmaktan ve bu konuda fikirlerini -yine temellendirerek- dile getirmekten çekinmemektedir. Bu çalışma ile Zeki Velidî'nin, makaleleri üzerinden dönemin tarihi ve kültürel meseleleri hakkındaki fikirleri ortaya koyulmak istenmiştir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aliev, S. M. (1999). İbn Fadlân. *DİA*, 0(XIX), 477-479.
- Baykara, T. (1989a). *Zeki Velidî Togan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baykara, T. (2012b). Togan, Zeki Velidî. *DİA*, 0(XLI), 209-210.
- İbn Fazlan Seyahatnamesi* (1975). (Hazırlayan: R. Şeşen) İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İzgi, C. (2002). Zekeriyâ b. Muhammed Kazvînî. *DİA*, 0(XXV), 160.
- Kanlıdere, A. (2017). Zeki Velidî Togan'ın Fikrî İnkişafı. (Ed. S. Acar). *Zeki Velidî Togan İlmî Hayatı Eserleri Siyasî Faaliyetleri Hatıralar* İçinde (s. 23-48). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sıddıqui, İ. H. (2002). Kert. *DİA*, 0(XXV), 297.
- Togan, Z. V. (1928b). Oğuzların Hristiyanlığı Meselesine Aid. *Türkiyat Mecmuası*, 2(0), 61-68.
- Togan, Z. V. (1928c). Kert mi Kürt mü? *Türkiyat Mecmuası*, 2(0), 393-396.
- Togan, Z. V. (1928d). Rus Muhâceret Siyâsetinin Yeni Devresi Muvâcehesinde Türkistanlıların Vazifesi. *Yeni Türkistan*, 0(8), 1-7.
- Togan, Z. V. (1928e). Türkistan'da Askerlik Meselesi. *Yeni Türkistan*, 0(9), 1-7.
- Togan, Z. V. (1928f). Kazakbay'a Cevap. *Yeni Türkistan*, 0(16), 1-8.
- Togan, Z. V. (1930g). Mevlânâ Bekâî. *Yeni Türkistan*, 0(27), 18-21.
- Togan, Z. V. (1931h). Türk Destanlarının Tasnifi. *Atsız Mecmua*, 0(1), 4-5.
- Togan, Z. V. (1932i). Azerbaycan'ın Tarihî Coğrafyası. *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 1(2), 35-48/69-83.
- Togan, Z. V. (1932i). Temür Bek'in İslâmiyet'e Bakışı. *Atsız Mecmua*, 0(13), 7-11.
- Togan, Z. V. (1947j). *Bugünkü Türki Türkistan ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Togan, Z. V. (1999a). *Hâtıralar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Togan, Z. V. (2012). Oğuzların Hristiyanlığı Meselesine Ait. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 527-53.